

Стадник Г. А.
м. Суми

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Статтю присвячено актуальній проблемі сучасної психології — вивченню психологічних особистостей самоставлення майбутніх практичних психологів.

Стаття містить аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми самоставлення, розглядаються результати дослідження самоставлення студентів першого курсу, які навчаються за спеціальністю «практична психологія».

Ключові слова: саморозуміння, самоставлення, самоповага, самоприйняття, самообвинувачення.

Постановка проблеми

Вступ. Проблема самоставлення стає особливо актуальною в зв'язку з процесом становлення особистості майбутнього практичного психолога. Прийняття та розуміння психологом самого себе дасть змогу йому ставитися до клієнтів без захисних механізмів, з безумовним прийняттям, з повагою та любов'ю.

Професійне становлення психолога — складний, неперервний процес «проекування» особистості. Навчаючи людей самостійно вирішувати свої проблеми, психолог піднімає тим самим суспільну свідомість на новий рівень; він використовує свої професійні та особистісні можливості, щоб впливати на ріст самосвідомості конкретної особистості. Виконати цю місію може тільки особистісно зріла людина, внутрішньо і професійно підготовлена до вирішення завдань, які стоять перед нею. Особистісна зрілість проявляється у вмінні поєднувати, співвідносити свої індивідуальні особливості, статусні та вікові можливості, власні принципи з вимогами суспільства та оточуючих.

Прийняття себе, самоповага, симпатія до самого себе — дуже складний процес розвитку, залежний від стосунків, які склалися ще в дитинстві з близькими дорослими. Це процес значною мірою неусвідомлений і малокерований самою особистістю, особливо в період пізньої юності, коли самосвідомість продовжує розвиватися.

Тому саме в цей період — сенситивний для розвитку ставлення до себе — важливо приділяти увагу його становленню у майбутніх практичних психологів, вивчати самоставлення та проводити корекційну роботу з його поліпшення.

Аналіз останніх досліджень. Самоставлення розглядається нами в контексті проблеми саморозуміння як його емоційний компонент. У структурі самого саморозуміння нами було виділено чотири основні компоненти:

- 1) когнітивний (самопізнання);
- 2) емоційний (ставлення до себе);
- 3) мотиваційний (самоінтерес);
- 4) поведінковий (дії, пов'язані із розумінням себе).

Термін «самоставлення» був введений грузинським психологом Н. Сарджведзе. Цей дослідник вперше впровадив термін «самоставлення» в науковий обіг як

спеціальне поняття, класифікуючи його як підклас соціальної установки. Самоставлення визначається ним як ставлення суб'єкта потреби до ситуації її задоволення, яке спрямовано на самого себе. На думку дослідника, ставлення до себе поруч із соціальним статусом і установкою особистості до зовнішнього світу, становить зміст системи «особистість — соціальний світ» і є однією зі структурних одиниць диспозиційного ядра особистості [10, 38].

Змістовно близьким до самоповаги як установчого утворення є категорія самоставлення, розроблена в рамках теорії стосунків А. Лазурського та В. Мясищева. Самоставлення розглядається тут як єдність змістових і динамічних аспектів особистості, міра усвідомлення і якість емоційно-ціннісного прийняття себе як ініціативного і відповідального учасника соціальної активності [5, 123].

Теоретичні основи розуміння самоставлення як компонента самосвідомості були закладені І. Чесноковою, яка ввела в науковий обіг поняття «емоційно-ціннісне самоставлення». Вона визначила емоційно-ціннісне самоставлення як специфічний вид емоційного переживання, в якому відображається власне ставлення особистості до того, що вона дізнається, розуміє, «відкриває» щодо самої себе [14, 63].

Змістовний аналіз структурних компонентів самоставлення дозволяє виділити дві різні за змістом підсистеми: «оціночну» і «емоційно-ціннісну» (С. Пантілеєв). У разі оцінки самоставлення визначається як «самоповага», «почуття компетентності», «почуття ефективності». Як емоції самоставлення позначається як «аутосимпатія», «почуття власної гідності», «самоцінність», «самоприйняття» [8, 88].

Різні складові в структурі самоставлення відмічають зарубіжні та вітчизняні психологи. Наприклад, Н. Сарджвеладзе, А. Захарова говорять про когнітивний та афективний компоненти самоставлення [2; 10]; Б. Братусь — про його ціннісну та операціонально-технічну структури [1, 148]; С. Пантелєєв — про оцінну і емоційно-ціннісну підсистеми самоставлення [8, 31]. К. Роджерс підрозділяє ставлення до себе на самооцінку (оцінку себе як носія певних властивостей і чеснот) і самоприйняття (прийняття себе як унікальної індивідуальності, що має не тільки гідність, а й свої недоліки). Оцінна і емоційно-ціннісна підсистеми ставлення до себе принципово різні за своїм змістом [9, 43].

Формування самоставлення як афективного компонента самосвідомості здійснюється на двох рівнях самопізнання. На першому рівні емоційно-ціннісне самоставлення з'являється як результат співвіднесення людиною себе з іншими людьми. У цьому випадку при пізнанні себе людина переважно спирається на зовнішні моменти. Підсумком такого самопізнання є поодинокі образи самого себе і своєї поведінки, які ніби прив'язані до конкретної ситуації. Тут ще немає цілісного, істинного розуміння себе, пов'язаного з осмисленням своєї сутності. Провідними формами самопізнання в межах порівняння «Я – інший» є самосприйняття і самоспостереження. На другому, більш зрілому рівні самопізнання, формування самоставлення здійснюється в межах порівняння «Я – Я» за допомогою внутрішнього діалогу. Провідними формами такого самопізнання є самоаналіз і самоосмислення [3, 68].

В основі емоційно-ціннісної підсистеми самоставлення лежить життєвий досвід емоційних відносин зі значимими людьми, насамперед з батьками. Вона є не стільки оцінкою, скільки стилем ставлення до себе, загальною життєвою установкою, що формується в процесі становлення особистості. Ця підсистема формується на інтрасуб'єк-

тивному рівні оцінки в межах зіставлення «Я – Я» і відображає ступінь відповідності особистісних якостей тим вимогам, які пред'являє до себе особистість. Емоційне самоставлення не має зовнішніх (стосовно особистості) оцінних підстав і мало залежить від її реальних успіхів і невдач. Емоційно-ціннісна складова самоставлення висловлює узагальнену, неспотворену оцінку особистістю свого «Я» як умови самореалізації і тісно пов'язане з її сенсоутворювальними мотивами [8, 62].

Структура самоставлення в сучасній психології найчастіше описується як така, що складається з трьох вимірів: позитивного оціночного самоставлення (самоповага), позитивного емоційного самоставлення (аутосимпатія) і негативного самоставлення (самоприпинення). Разом з тим як самоповага, так аутосимпатія і самоприпинення є складними за своєю будовою утвореннями, містять ряд різних за своїм змістом модальностей. Наприклад, за результатами дослідження С. Пантелєєва, самоповага складається з «відкритості», «самовпевненості», «самокерівництва», аутосимпатія — з «самоцінності», «самоприйняття» і «прив'язаності до себе», а самоприпинення — з «самозвинувачення» і «внутрішньої конфліктності» [6, 276].

Система самоставлень поліфункціональна. Існують такі функції самоставлення:

1. Функція «дзеркала» (віддзеркалення себе). Людина зі способом своєї життєдіяльності не тільки віддзеркалюється в свідомості інших, але це «дзеркало» переноситься й всередину, віддзеркалюючи особистість як у зовнішньому (фізичне самовідображення), так і у внутрішньому плані. Роль цієї функції особливо наочна в онтогенетичному розвитку людини. Також виділяють «стадію дзеркала» в психічному розвитку дитини. Більш того, фізичне дзеркало у багатьох дослідженнях використовувалось як експериментальний засіб вивчення генезу самоусвідомлення. У багатьох методах групового тренінгу дорослих з метою самовіддзеркалення та самокорекції своїх вчинків застосовуються різноманітні відеотехнічні засоби.

2. Функція самовираження та самореалізації. Мабуть, було б зайвим окремо і детально вказувати на роль, яку система самоставлення виконує в активності особистості, спрямованої на самовираження та самореалізацію.

3. Функція збереження внутрішньої стабільності та континуальності «Я». Ця функція самоставлення здійснюється в міру та внаслідок тієї тенденції до внутрішньої узгодженості та конгруентності, яка властива когнітивним уявленням про себе, емоційних реакцій щодо своїх проявів та дій, адресованих собі.

4. Функція саморегуляції та самоконтролю. Лише маючи уявлення про себе та певним чином ставлячись до себе, особистість здатна регулювати та контролювати свою діяльність.

5. Функція психологічного захисту. При отриманні інформації, що становить загрозу сформованим уявленням про власне «Я», та при життєвій невдачі або різних за ступенем інтенсивності психотравмах захисні механізми особистості можуть бути спрямовані на раціоналізацію, створення образу «фальшивого я» тощо.

6. Функція інтракомунікації. Соціальна природа особистості полягає не тільки в тому, що вона включена у процес постійної взаємодії з соціальним світом, але й в тому, що для себе самої особистість виступає у ролі соціуму, взаємодіючи з самою собою та «розігруючи» комунікаційні процеси на «сцені» внутрішнього життя. Базою для таких інтракомунікаційних процесів є система самоставлення. Якщо взяти до уваги ідею Е. Берне про три види сторін, що спілкуються, то у внутрішньоособистіс-

ному спілкуванні можливими варіантами займаної позиції суб'єкта стосовно самого себе можуть бути позиції батька, дорослого та дитини [11, 83].

У психологічній літературі самостваленню традиційно приписуються дві прямо протилежні функції: функція адекватного вираження сенсу «Я» і його захисна функція, спрямована на підтримку самоповаги і стабільного образу «Я», навіть ціною спотворення сприйняття себе та інших.

Водночас негативне самоствалення є джерелом різних труднощів у спілкуванні, оскільки людина з таким ставленням до себе заздалегідь упевнена в тому, що оточуючі погано до неї ставляться. Проблема гідності, цінності свого «Я» майже повністю поглинає його увагу, у зв'язку з чим рівень активності людини надмірно підвищується, ускладнюючи тим самим вибір адекватного способу взаємодії, її поведінка стає ригідною.

Емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе виникає на основі переживань, включених у раціональні моменти самосвідомості. Водночас переживання є необхідною умовою існування емоційно-ціннісного ставлення особистості до себе, оскільки саме через них усвідомлюється цінність для особистості власних ставлень до себе, вони виступають своєрідним критерієм позитивної чи негативної сигнальної форми самоствалення.

Кожен акт самосвідомості — це взаємодія самопізнання і самоствалення. З одного боку, ставлення особистості до себе виникає і формується у процесі самопізнання на різних його рівнях, з іншого — самоствалення в тій формі, в якій воно склалося на даному етапі розвитку особистості, істотно впливає на весь процес самопізнання, визначаючи його специфіку, спрямованість й індивідуальний, особистісний відтінок. Взаємодія самосвідомості і самоствалення в єдиному цілісному акті визначає і єдність факторів, умов розвитку як для самопізнання, так і для самоствалення, а отже, і для самосвідомості в цілому [13, 24].

На думку О. Лактіонова, ставлення до себе завжди залишається відкритим, незавершеним, проблемним. Сукупність оцінок про самого себе стає ядром особистісного інтерпретаційного комплексу. Феноменально самоінтерпретація є найбільш доступною для індивіда, але все ж не простою [4, 263].

Мета статті — вивчення психологічних особливостей самоствалення майбутніх практичних психологів — студентів I курсу Інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка.

Виклад основного матеріалу

Дослідження було спрямоване на вивчення емоційного компоненту саморозуміння — самоствалення студентів — майбутніх практичних психологів.

В експерименті взяли участь 60 осіб (50 дівчат та 10 хлопців).

При дослідженні самоствалення нами була застосована методика самовідношення В. Століна [12, 67] та опитувальник особистісної орієнтації Е. Шострома [7].

Таблиця 1

Результати дослідження самоствалення за методикою В. Століна

Шкали	Рівень
Самоповага	Середній
Аутосимпатія	Середній

Очікування позитивного	Вище середнього
Самовпевненість	Вище середнього
Ставлення інших	Вище середнього
Самоприйняття	Середній
Самокерованість	Середній
Самообвинувачення	Нижче середнього
Саморозуміння	Нижче середнього

Аналізуючи результати табл. 1, можна сказати, що у студентів I курсу майбутніх практичних психологів переважає середній рівень самоповаги, аутосимпатії, самоприйняття та самокерованості.

Результати з рівнем «нижче середнього» отримала шкала самообвинувачення, що є позитивною тенденцією в розвитку самоставлення молодих людей.

Показники «вище середнього» отримали такі шкали як «очікування позитивного», «ставлення інших» та «самовпевненість», що говорить про орієнтацію юнаків на ставлення інших людей та відсутність «комплексу неповноцінності».

Дуже низькі показники отримала шкала «саморозуміння». 50% досліджуваних має середній рівень саморозуміння, а 50% — низький, що свідчить про недостатньо розвинуту здатність розуміти себе, свої властивості.

Таблиця 2

Результати дослідження самоставлення студентів I-го курсу за опитувальником особистісної орієнтації Е. Шострома

Шкали	Рівень		
	низький	середній	високий
Sav (Цінність самоактуалізації)	41,7%	41,7%	16,6%
Ex (Екзистенціальність, гнучкість поведінки)	16,6%	33,3%	50%
Fg (реактивна чуттєвість, емпатичність)	58,3%	33,3%	8,3%
S (спонтанність)	41,7%	25%	33,3%
Sr (самоповага)	42%	16%	42%
Sa (прийняття себе)	33,3%	58,3%	8,3%
Nc (природа людини)	33,3%	66,7%	0%
Sy (цілісність)	33,3%	66,7%	0%
A (прийняття агресії)	41,7%	41,7%	16,6%
C (здатність до близьких контактів)	33,3%	16%	50%

Аналізуючи дані табл. 2., можна зробити висновок, що найбільш розвинутою є здатність до близьких контактів — у 66% студентів переважає середній (50%) та високий (16%) рівень розвитку цієї якості.

Такі ж високі результати отримала шкала «екзистенціальність, гнучкість поведінки» — 83,3% досліджуваних має високий (50%) та середній (33,3%) рівні відповідно.

Особливої уваги заслуговує розвиток емпатичності та реактивної чуттєвості, тому що у 58,3% досліджуваних спостерігається низький рівень цієї властивості, у 33,3% — середній і лише у 8,3% — високий рівень.

Самоповага має більш низький рівень розвитку (у 42 % студентів) та середній рівень — у 16%. Низький рівень самоприйняття себе спостерігається у 33,3% студентів та середній рівень у 58,3% юнаків. Лише 8,3% досліджуваних має високий рівень самоприйняття себе.

Висновки

Самоставлення особистості є складним психічним утворенням. На загальному рівні аналізу в самоставленні можна виділити дві підсистеми: оціночну та емоційно-ціннісну.

В психологічній літературі існує три різні підходи до розуміння ставлення до себе:

- 1) розуміння самоставлення як афективного компонента самосвідомості (самоставлення в структурі самосвідомості);
- 2) як риси особистості (самоставлення в структурі особистості);
- 3) як компонента саморегуляції (самоставлення в системі саморегуляції).

Результати проведеного дослідження свідчать, що для студентів характерна орієнтація на ставлення інших, сприйняття ставлення з боку інших людей як позитивного. Результати свідчать про досить високий рівень самовпевненості, гнучкості поведінки та здатності до близьких контактів юнаків.

Особливої уваги заслуговує переважання низького та середнього рівня розвитку самоповаги та прийняття себе студентами — майбутніми практичними психологами. Також слід звернути увагу на низький рівень емпатичності та на недостатньо розвинуту здатність розуміти себе, свої властивості.

Розвиток самоставлення, особливо самоповаги, прийняття себе і в цілому — саморозуміння, має стати особливим завданням в роботі практичного психолога вищого навчального закладу.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку ми пов'язуємо з дослідженням самоінтересу як мотиваційного компонента саморозуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Братусь Б. С. Соотношение структуры самооценки и целевой регуляции деятельности в норме и при аномалии развития / Б. С. Братусь, В. Н. Павленко // Вопросы психологии. — 1986. — № 4. — С. 146–148.
2. Захарова А. В. Психология формирования самооценки / А. В. Захарова. — М. : РБПК «Белинкоммаш», 1993. — 99 с.
3. Колышко А. М. Психология самоотношения: учеб. пособие / А. М. Колышко. — Гродно : Печать, 2004. — 386 с.
4. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / А. Н. Лактионов. — Х., 1998.
5. Мясищев В. Н. Психология отношений: избранные психологические труды / В. Н. Мясищев ; под ред. А. А. Бодалева — М. : Ин-т практической психологии ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. — 356 с.
6. Налчаджян А. А. Я-концепция / А. А. Налчаджян // Психология самосознания: хрестоматия. — Самара : Изд. дом «БАХРАМ-М», 2000. — 332 с.
7. Опросник личностной ориентации: практическое руководство. — М. : Генезис, 2002. — 96 с.
8. Пантелеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантелеев. — М. : Изд-во МГУ, 1991. — 114 с.

9. Роджерс К. Взгляд на психотерапию: становление человека. / К. Роджерс. — М. : Прогресс, 1994. — 478 с.
10. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой / Н. И. Сарджвеладзе. — Тбилиси : Мецниереба, 1989. — 206 с.
11. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности / Е. Т. Соколова. — М. : Наука, 1989. — 166 с.
12. Стадник Г. А. Психодіагностична практика в закладах освіти: програма та метод. реком. / Г. А. Стадник, Н. О. Данильченко, Л. В. Ричкіна. — Суми : Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. — 126 с.
13. Терлецька Л. Технологія самоаналізу / Л. Терлецька. — К. : Главник, 2005. — 96 с. — (Серія «Психологічний інструментарій»).
14. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. — М. : Мысль, 1977. — 378 с.

Стадник Г. А.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ САООТНОШЕНИЯ БУДУЩИХ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ

Статья посвящена актуальной проблеме современной психологии — изучению психологических особенностей самоотношения будущих практических психологов.

Статья содержит анализ психолого-педагогической литературы по проблеме самоотношения, рассматриваются результаты исследования самоотношения студентов первого курса, обучающихся по специальности «практическая психология».

Ключевые слова: самопонимание, самоотношение, самоуважение, самопринятие, самообвинение.

Stadnik G. A.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELFRELATION OF FUTURE PRACTICAL PSYCHOLOGISTS

The article is sanctified to the issue of the day of modern psychology — study of psychological features of selfrelation of future practical psychologists.

The article contains the analysis of psychological and pedagogical literature on issue of selfrelation, the results of research of selfrelation of students studying on first course, that study on speciality «practical psychology», are examined.

Key words: selfunderstanding, selfrelation, self-esteem, selfacceptance, self-accusation.